

Repliek¹

CYRILLE FIJNAUT

De algemene relevantie van het onderzoek

Het doet deugd dat de recensenten zich zeer lovend uitlaten over de vrucht van het veelomvattend historisch onderzoek dat dr. Guus Meershoek, dr. Jos Smeets, dr. Ronald van der Wal en ik hebben verricht naar de geschiedenis van de Nederlandse politie in de negentiende en twintigste eeuw. Zeker zo belangrijk is dat de commentatoren onderkennen dat met deze studie(s) voor het eerst een coherente, hoofdzakelijk op primaire bronnen berustende, analyse wordt gepresenteerd van een onderwerp dat tot nu toe niet of nauwelijks aandacht heeft gekregen in de Nederlandse academische geschiedschrijving. De besprekingen demonstreren ook dat onze studies een belangrijke stimulerende rol kunnen en zullen spelen in het verdere historisch-wetenschappelijke onderzoek naar het politiewezen. Niet alleen roepen deze studies vragen op over de ‘ware toedracht’ van de Nederlandse politiegeshiedenis en over de manier waarop die het beste in beeld kan worden gebracht, maar zij nodigen ook uit tot internationaal en vergelijkend onderzoek op dit terrein. Onderzoek dat trouwens niet alleen relevant is voor de studie van het verleden van de politie in Europa, maar ook – gezien het groeiende belang van internationale politiesamenwerking in het kader van de Europese Unie en de Raad van Europa – voor de studie van haar toekomst op dit continent.

Gaande het project startte dr. Marieke Bloembergen een onderzoek naar de geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië. De resultaten van dit onderzoek worden binnenkort in dezelfde reeks gepubliceerd. In 2010 zullen bovendien de onderzoeken worden afgerond naar de geschiedenis van de politie in het Suriname van vóór de staatsgreep (door dr. Ellen Klinkers) en naar de geschiedenis van de politie in de Nederlandse Antillen (door dr. Aart Broek). Beide studies worden ondergebracht in deel zes van de onderhavige reeks. En hier blijft het bij. Dan ligt er eindelijk voor het eerst een Nederlandse politiegeshiedenis die voor het gehele koninkrijk geruime tijd kan fungeren als grondslag voor verder historisch onderzoek.

In deze reactie beperk ik me tot de grote punten van discussie. Omdat de recensies inhoudelijk erg van elkaar verschillen – zij weerspiegelen de eigen interesses van de schrijvers zoals mijn repliek natuurlijk is getekend door wat ik zelf belangrijk of interessant vind – ligt het voor de hand om dit per

¹ Deze repliek op de bespreking van het vierdelige *De geschiedenis van de Nederlandse politie* (Amsterdam 2007), en in het bijzonder van het overkoepelend deel: *Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis*, werd door mij geschreven in samenspraak met dr. Guus Meershoek, dr. Jos Smeets en dr. Ronald van der Wal.

bespreking te doen. Ik begin met het commentaar van R. Van Doorslaer.

De vergelijking met de Belgische politie tijdens de bezetting

Van Doorslaer heeft zich beperkt tot onze analyse van de geschiedenis van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog. Zijn opmerkingen hieromtrent zijn vooral geïnspireerd door een vergelijking met de geschiedenis van de Belgische politie in deze ‘revolutionaire’ periode. Op een aantal punten ben ik het met de uitkomst van zijn vergelijking eens.²

Net als hij ben ik van mening dat, ook al moest de politie in beide landen de economische exploitatie door het Derde Rijk helpen verzekeren door de handhaving van de openbare orde en rust, haar inbedding in de structuren van dit imperium niettemin heel anders was. In Nederland, met een burgerlijk bezettingsregime, werd de politie inderdaad onmiddellijk onder de leiding geplaatst van de Hogere SS- en Politieleider Rauter en vervolgens in steeds heviger mate in haar geheel onderworpen aan een ingrijpend organisatorisch en ideologisch nazificatieproces. In België echter, met een militair bezettingsregime, bleef de zeggenschap over de politie hoofdzakelijk berusten bij de gevestigde burgerlijke en justitiële autoriteiten en werd de bestaande organisatie van de politiediensten grotendeels gehandhaafd. Er was hier geen sprake van een nazificatieproces zoals dat waaraan de Nederlandse politie werd blootgesteld.

Het feit dat de staatkundige ontwikkelingen tussen beide landen op politiegebied tijdens de bezetting zo sterk uiteenliepen, moet vanzelfsprekend worden meegenomen in elke verdere vergelijking. Maar dit belet niet, zoals het commentaar van Van Doorslaer laat zien, dat nadere vergelijkende analyse leidt tot relevante vragen ten aanzien van de ontwikkeling van de Nederlandse politie als zodanig.

Hierbij denk ik niet zozeer aan de vraag – hoe belangrijk overigens ook – naar de medewerking van Nederlandse politiemensen en -eenheden aan de Jodenvervolgung en de vervolging van andere minderheden. Deze vraag is in Nederland meer dan eens luidop gesteld en voor enkele grote politiekorpsen ook gedetailleerd beantwoord.³ Niettemin wil ik Van Doorslaer bijvallen wanneer hij schrijft dat hier, en dat geldt ook voor de politieke bestrijding van het (communistisch) verzet, nog het nodige onderzoek moet worden gedaan voordat er een ‘duidelijk en volledig overzicht’ kan worden verschaft. Overigens is het zo dat Meershoek in zijn deelstudie over de geschiedenis van de gemeentepolitie onder meer aandacht heeft geschonken aan de verstrekking van gegevens over communisten aan de Sipo (224, 233, 269).

² C. Fijnaut, *Een kleine geschiedenis van de huidige organisatie van het Belgische politiewezen* (Antwerpen 1995) 35-37.

³ Hierbij moet natuurlijk worden verwezen naar het proefschrift van dr. Guus Meershoek, *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting* (Amsterdam 1999). Niet minder informatief op dit punt is echter ook het recente proefschrift van F. van Riet, *Handhaven onder de nieuwe orde. De politieke geschiedenis van de Rotterdamse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Zaltbommel 2008).

Twee vragen die mij echter wel aan het denken hebben gezet, zijn die naar de rol die het Verdrag van Den Haag 1907 heeft gespeeld en die naar de rol van de magistratuur.

Wat de eerste vraag betreft: dit verdrag (het Verdrag IV van 18 oktober 1907 betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog te land, vooral artikel 43 in het bijbehorende Reglement betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog te land: Handhaving openbare orde en publieke leven), heeft bij mijn weten in Nederland ten aanzien van de politie vóór, tijdens noch ná de Tweede Wereldoorlog een rol gespeeld. Ik heb er geen bespreking van gezien, niet in gedrukte stukken, niet in handgeschreven documenten. Om die reden wordt er in onze studies met geen woord over gerept. Van Doorslaer verwondert zich hierover. Maar vloeien zijn opmerkingen hieromtrent niet voort uit een valse veronderstelling omtrent de gelijkens tussen de situatie in Nederland en die in België? Op twee punten verschillen de beide situaties echter aanzienlijk.

Om te beginnen werd België in 1940 voor de tweede keer door Duitsland bezet en had het land tijdens de Eerste Wereldoorlog ook op politiegebied al heel wat te stellen gehad met de bezettende overheid; de autoriteiten waren dus gewaarschuwd voor wat het land te wachten kon staan. De tweede reden is het hiervoor al besproken kardinale verschil in bezettingsregime tussen de beide landen: in Nederland werd de politie onmiddellijk zonder pardon ingelijfd in het SS-politieapparaat, in België behield zij echter in belangrijke mate haar zelfstandigheid ten opzichte van de bezetter. Hierbij wil ik er overigens op wijzen dat het genoemde verdrag niet of nauwelijks betrekking had op de positie en taak van de politie in tijd van oorlog en bezetting. Deze kwestie zou in Europees verband pas na lange en moeizame discussies voor het eerst uitdrukkelijk aan de orde gesteld worden in Resolutie 690 (1979) van de Raad van Europa 'on the Declaration on the Police'.⁴

De tweede vraag: hoe kon het gebeuren dat de magistratuur de diverse Nederlandse politiediensten tijdens de bezetting buiten de wettelijke paden liet treden, is niet zo eenvoudig te beantwoorden. In onze studies wordt deze vraag inderdaad slechts hier en daar aangesneden. Bijvoorbeeld waar het stille protest wordt besproken dat de roemruchte Bossche procureur-generaal Speij-aart van Woerden bij het begin van de bezetting aantekende tegen de – in zijn ogen – illegale aanhoudingen door Nederlandse politiemensen. Ook komt deze kwestie aan de orde waar wordt beschreven hoezeer de top van het departement van Justitie tot ver in 1940 de politie maande om zich niet te verzetten tegen bevelen van de Duitse overheid. En zij wordt ook aangeroerd bij de bespreking van de consequenties die de benoeming van collaborateurs in de top van het openbaar ministerie heeft gehad. Maar Van Doorslaer heeft gelijk: deze vraag die zozeer raakt aan de positie en taak van de politie in een (anti-)democratisch staatsbestel, had in onze publicaties meer kunnen en moeten worden gethematieerd.

In de loop van het onderzoek hebben we wel diverse malen uitvoerig over dit probleem gesproken maar 'zijn' vraag op een wat andere manier gesteld:

⁴ C. Fijnaut en L. van Outrive, De "Déclaration sur la police", *Het Tijdschrift voor de Politie* 43:7-8 (1981) 318-326; *Ibidem*, 43:9 (1981) 407-419.

hoe was het mogelijk dat het openbaar ministerie, dat vóór de oorlog zo had gevochten om meer gezag over de politie, het tijdens de bezetting totaal liet afweten, toen het er meer dan ooit op aan kwam dit gezag op te eisen en uit te oefenen? Buiten Speijart van Woerden is ons geen enkel geval bekend – ook niet op de lagere niveaus, bij de parketten in de arrondissementen – van een lid van het openbaar ministerie dat politiemensen verbood om mee te werken aan de vervolging van de Joden en andere minderheden of aan de bestrijding van het Nederlandse Verzet. Wij zochten het antwoord in de richtingen die hiervoor al werden aangestipt: de meegaande opstelling van het departement van Justitie (van oudsher niet alleen de ministeriële bovenbouw van het openbaar ministerie maar ook het ‘politiedepartement’ bij uitstek), de vervanging van de top van het openbaar ministerie door collaborateurs en de onmiddellijke formele onderschikking van de politie aan de SS.

Deze aanzetten tot een sluitende verklaring vragen echter – daar ben ik mij goed van bewust en in die zin heeft de kwestie die Van Doorslaer opwerpt een veel wijdere strekking dan hijzelf misschien vermoedde – zeker om verfijning en verbreding. Want wat voor de leden van het openbaar ministerie geldt, geldt ook voor de burgemeesters: ook zij streden vóór de oorlog om het hardst voor behoud van hun gezag over de politie, maar ook zij oefenden het tijdens de bezetting – de collaborateurs in hun midden laat ik natuurlijk buiten beschouwing – niet uit toen rechtschappen politiemensen er meer dan ooit tevoren behoefte aan hadden (ons is in elk geval geen voorbeeld bekend). En ook de zittende magistratuur, de Hoge Raad inclusief, tekende nimmer protest aan tegen de rechtstreekse en daadwerkelijke inzet van de politie of van individuele politiemensen voor de doeleinden van de nazi’s. Met andere woorden: de hele bestuurlijke en justitiële overheid onthield zich op dit punt uitdrukkelijk van gezagsuitoefening over de politie. Haar representanten lieten het in de aartsmoeilijke omstandigheden van de bezetting – inderdaad (voor een stuk) heel anders dan in België! – dus *en bloc* volledig aan de politiemensen zelf over om al dan niet de meest ingrijpende beslissingen te nemen over het leven, of toch tenminste de vrijheid, van hun medeburgers. De pertinente vraag die Van Doorslaer opwerpt, kan alleen worden beantwoord wanneer het functioneren van de hele Nederlandse overheid tijdens de bezetting in ogenschouw wordt genomen.

Rechtsstaat en politie door de eeuwen heen

De rol van de magistratuur tijdens de bezetting brengt mij op het commentaar van C. Jansen. Zijn kritiek is dat we in ons onderzoek helaas te weinig aandacht hebben geschonken aan de wisselwerking tussen het politiebestede enerzijds en staats- en strafrechtelijke beginselen en regels anderzijds. Daarbij voert Jansen zelf ter verontschuldiging aan dat dit ‘helaas weinig’ alles te maken heeft met het feit dat we gekozen hebben voor een institutioneel perspectief.

Dit neemt niet weg dat de verhouding tussen politie en rechtsstaat in dit onderzoek eenzijdig werd belicht. Waarom ik het op dit punt met hem eens ben, kan ik gemakkelijk uitleggen. Wie zich verdiept in de handboeken over de *Polizeiwissenschaft* die in de loop van de achttiende en negentiende eeuw in

Duitstalig Europa werden gepubliceerd, komt tot de conclusie dat de toenmalige 'bestuurskundigen' niet goed raad wisten met het moderne politie-apparaat zoals het eerst en vooral in Frankrijk, en later in Pruisen, Oostenrijk etcetera, tot bloei was gekomen. Keer op keer stelden zij dat er in dit verband voor de staat, de opkomende rechtsstaat, twee fundamentele problemen waren. Het ene probleem was dat van de inpassing van dit apparaat in de bestaande (of wenselijke) bestuurlijke, justitiële en militaire structuren en hiermee het probleem van zijn onderschikking aan de onderscheiden autoriteiten. Het andere probleem was dat van de bevoegdheden die moesten worden toegekend aan de uiteenlopende categorieën van politiemensen – dit raakt volop aan de kwestie van het legaliteitsbeginsel waar Jansen terecht op wijst – en hiermee het probleem van de uitoefening van controle door de betrokken autoriteiten op de toepassing van deze bevoegdheden.

In ons onderzoek werd er principieel voor gekozen om alleen de institutionele kant van de inbedding van de politie in de (rechts)staat te behandelen. Vandaar de grote aandacht voor 'de strijd om het politiebestedel' zoals die vanaf de jaren 1840 tot op de dag van vandaag wordt gestreden en waarvan de gecompliceerde uitkomst tot de Tweede Wereldoorlog met meer en minder succes werd vastgelegd in de Gemeentewet, het Wetboek van Strafvordering en de Rijkspolitiebesluiten en sindsdien hoofdzakelijk in de Politiewet. Want in deze strijd stond en staat nog altijd de plaats van de politie in de (democratische) rechtsstaat centraal: waar moet de politie in welke vorm in de staatsstructuur worden ingebed en wie heeft zeggenschap over haar daadwerkelijke taakuitvoering? Bij die wetten en besluiten – die dus niet voor niets zo uitvoerig worden besproken – gaat het dus om veel meer dan om formele, nietszeggende, onbetekenende, stukken regelgeving, zoals ook in kringen van historici wel eens wordt gedacht (zie hierna mijn repliek op het commentaar van P. Spierenburg): (ook) politiewetgeving vormt een van de belangrijkste, in woorden gestolde, incarnaties van de (rechts)staat. Met andere woorden: de (rechts)staat werd bepaald niet veronachtzaamd in dit onderzoek, maar is – inderdaad – slechts van één kant en dus eenzijdig bekeken. De verwijzingen in mijn eigen studie naar de discussie over een nieuw Wetboek van Strafvordering van vóór 1840 en de verwijzingen in de studie van Meershoek over de gemeentepolitie naar de invloed van de herziening van de strafvordering op de werking van de recherche in de eerste decennia van de vorige eeuw – om een paar voorbeelden te noemen – maken deze eenzijdigheid natuurlijk niet ongedaan. Maar dit was ook niet het doel van de verwijzingen in de studies van mij en van Meershoek.

Waarom is bij de opzet van het onderzoek gekozen voor een institutionele invalshoek? Ten eerste was het – gegeven de povere stand van het bestaande onderzoek – duidelijk dat er een fundamentele keuze moest worden gemaakt: het was binnen de gegeven budgettaire en personele mogelijkheden onmogelijk om 'alles' te (willen) onderzoeken. Ten tweede was beperking van het onderzoeksobject van groot belang om het onderzoek op een grondige, consistente en coherente manier uit te voeren. Ten derde heeft zeker ook meegespeeld – en dit sluit rechtstreeks aan bij het commentaar van Jansen – dat het wel mogelijk is om de inrichting van het politiewezen te behandelen

zonder in te gaan op de toedeling en uitoefening van politiebevoegdheden, maar het omgekeerde niet: het is onmogelijk de problematiek van de politiebevoegdheden te bespreken zonder de politieorganisatie uit de doeken te doen. Wanneer er dus moet worden gekozen, ligt het voor de hand dat wordt geopteerd voor de eerste invalshoek, temeer omdat er op die manier een voorwaarde wordt vervuld voor verder onderzoek vanuit de tweede invalshoek. Hier sluit ten vierde en ten laatste bij aan dat, wanneer de beide onderzoekslijnen gelijktijdig en in onderlinge verwevenheid hadden moeten worden uitgewerkt, niet alleen een grotere onderzoeksgroep nodig zou zijn geweest maar ook een wat ander, meer juridisch georiënteerd team.

In het licht van het vorenstaande is duidelijk waarom in deze studies bijvoorbeeld niet is ingegaan op de invloed van autoritaire stromingen in het strafrecht op de regeling van het justitiële politieoptreden in de jaren dertig van de vorige eeuw en op het strafrechtelijk kader waarbinnen de politie tijdens de bezetting moest opereren. En ook waarom de voor (de justitiële aansturing van) het optreden van de politie zo belangrijke discussie over (de herinterpretatie van) het opportunitiebeginsel in de jaren zeventig buiten beschouwing is gebleven. Waarbij ik me (en dit niet bij wijze van excuus) haast te zeggen – met Jansen trouwens – dat de veranderende rechtsnormen in de loop der eeuwen slechts een marginale rol hebben gespeeld in de organisatorische wijzigingen van het politiebestedel. De hervorming van het politiewezen die Rauter doorvoerde – de meest ingrijpende sinds de Napoleontische tijd – is hier een haast monstrueus voorbeeld van. Maar ook de wijzigingen die voor en na de Tweede Wereldoorlog werden doorgevoerd waren niet ingegeven door veranderde rechtsnormen. De institutionele vraagstukken hebben bij de herinrichting van het politiewezen – men kan dit natuurlijk betreuren, maar dit helpt niet veel – politiek altijd volstrekt de overhand gehad op de vraagstukken in verband met politiebevoegdheden. Algemeen worden in dit verband alleen op onderdelen organisatie en bevoegdheid in onderlinge wisselwerking behandeld.

Het commentaar van Jansen laat goed zien dat het historisch onderzoek naar de geschiedenis van de politie in de negentiende en twintigste eeuw op één flank nog helemaal open ligt.⁵ Al hoeft dit onderzoek niet zo omvangrijk te zijn als het onze, het vraagt wel om in het strafrecht geverseerde rechtshistorici (en die zijn niet talrijk). Dit onderzoek kan met recht en reden helemaal worden georiënteerd op de vraagstelling die Jansen in zijn commentaar heeft aangereikt. Zelf zou ik haar – stel dat ik in zijn onderzoeksgroep mee zou mogen doen – op een aantal punten aanscherpen. Zo lijkt het mij uitermate relevant om te proberen de vraag te beantwoorden hoe het – anders dan bijvoorbeeld in Duitsland, Frankrijk en ook België – in Nederland heeft kunnen gebeuren dat het politie repertoire aan bevoegdheden in de bestuurlijke sfeer tot laat in de twintigste eeuw niet tot ontwikkeling is gekomen. Met als gevolg dat de Nederlandse politie nog steeds gewoonlijk maar kan ingrijpen

⁵ Er werd op onderdelen al belangrijk voorwerk gedaan. Zie bijvoorbeeld het proefschrift van J. uit Beijerse, *Op verdenking gevangengezet. Het voorarrest tussen beginselen en praktische behoeften* (Nijmegen 1998).

als daar onder omstandigheden strafrechtelijk gronden voor zijn. Is dit een uitvloeisel van de angst voor een preventieve politie die halverwege de negentiende eeuw in de Tweede Kamer werd verwoord, de angst met andere woorden voor een politie die al in actie kan komen wanneer er nog geen strafbaar feit is gepleegd? En schuilt in deze angst dan inderdaad de sterke vrijheidsdrang die ook Thorbecke deed huiveren voor de Napoleontische politiestaat? Of zat en zit hier (ook) wat anders achter? Namelijk dat de politie, omdat zij organisatorisch stevig is verankerd in de rechtsstaat, de nodige ruimte kan krijgen – denk aan de open formulering van de taak van de politie in artikel 2 Politiewet – om afhankelijk van de omstandigheden eventueel ook preventief op te treden.

Drie modellen, drie ontwikkelingen en toch maar één politiestelsel

Het is niet eenvoudig om in de bijdrage van Spierenburg de harde kern te ontdekken. Dit komt omdat hij in zijn stuk twee heel verschillende indelingen door elkaar haalt. Enerzijds hanteert hij de driedeling in soorten politie van Emsley: burgerlijke staatspolitie, gemeentepolitie en semi-militaire staatspolitie, anderzijds een eigen driedeling in veranderingsprocessen: de politiek-organisatorische ontwikkeling van politiestelsels, de overgang van politiediensten van multifunctionele dienstverlenende organisaties naar professionele op misdaadbestrijding gerichte apparaten, en de verandering in de handhaving van het geweldsmonopolie.

De warrigheid in het commentaar die het gevolg is van deze inconsistente en incoherente manier van schrijven wil ik nog voor lief nemen. Minder coulant moet ik zijn voor deze analyseschema's zelf. Het ontgaat Spierenburg kennelijk dat de laatstgenoemde driedeling volstrekt onzuiver is. Zo hangt de politiek-organisatorische ontwikkeling van politiestelsels om allerlei redenen nu eenmaal ten nauwste samen met de verandering in de handhaving van het geweldsmonopolie; zij vormen twee kanten van dezelfde medaille. De geschiedenis van de Nederlandse politie in de negentiende en twintigste eeuw vormt hiervan het beste bewijs. Wanneer werd de Koninklijke Marechaussee uitgebreid naar het noorden en westen van het land? Toen hevige ordeverstoringen hierom vroegen! Wanneer werden het Korps Politietroepen en de Centrale Inlichtingendienst opgericht? Toen er bij afloop van de Eerste Wereldoorlog revolutionair gevaar leek te dreigen voor de gevestigde orde! En wanneer nam Rauter de reorganisatie van het politiewezen zelf in de hand? Na de Februaristaking!

Daarnaast valt er veel af te dingen op de concrete inhoud van deze driedelingen. Waar het bijvoorbeeld gaat om de gemeentepolitie is, in elk geval in de Europese context, de staat altijd dichtbij: Thorbecke wees in de Gemeentewet 1851 de gemeentepolitie niet voor niets cruciale rijkspolitietaken toe en regelde hierom in deze wet ook dat de benoeming tot commissaris van politie een kroonbenoeming zou zijn. De Rijksveldwacht en het Korps Rijkspolitie waren in beginsel inderdaad civiele rijkspolitiekorpsen maar de tucht werd er wel in militaire trant gehandhaafd. En dat de politie in de voorbije eeuwen zou zijn verworpen tot een professionele misdaadbestrijdingsmachine, is gewoon onzin: een zeer groot deel van het tegenwoordige

politiewerk in Nederland en in de landen om ons heen bestaat – op het niveau van de districten, de wijkteams en de wijkagenten – nog steeds uit sociale dienstverlening (‘noodhulp’).

De driedelingen waarop Spierenburg zijn commentaar heeft gebouwd, missen dus een deugdelijke empirische grondslag. Het zijn bedenksels die theoretisch en methodisch weinig te bieden hebben.

Gelet op het vorenstaande zal het niet verbazen dat ik ook weinig waarde hecht aan de beschouwingen die Spierenburg – op grond van zijn eigen herinneringen, schrijft hij – op onderdelen ten beste geeft over de geschiedenis van de Nederlandse politie in de vorige eeuw. Als hij bijvoorbeeld stelt dat na de roerige jaren zestig demonstraties en onlusten door de politie ingetogen werden benaderd, dan kan ik niet anders dan vaststellen dat hij klaarblijkelijk in een ander Nederland heeft geleefd dan ik. Hoe hard werd er in 1975, ook van de kant van de politie, niet gevochten bij de rellen in de Nieuwmarktbuurt? Werden er in 1980 in de Vondelstraat geen tanks en scherpschutters ingezet? Hoeveel zwaar geweld werd er in datzelfde jaar niet toegepast bij de kroning van Beatrix? En niet te vergeten bij de herovering van de Piersonstraat in Nijmegen het jaar daarop. Spierenburg zou er goed aan doen om vooral de studies van Smeets en Meershoek meer en detail te herlezen.

Een van de strijdtoneien tijdens de kroningsrellen (Bron: Collectie Spaarnestad Photo/ANP, fotograaf onbekend)

Ik deel zijn opvatting niet dat wij in onze studies te eenzijdig alleen de politiek-organisatorische ontwikkeling van het politiewezen hebben behandeld en de twee andere ontwikkelingen al te zeer hebben verwaarloosd (ik laat het discutabele karakter van deze driedeling nu maar even buiten beschouwing). Dat dit volstrekt onjuist is voor de evolutie van de handhaving van het geweldsmonopolie, is hiervoor al voldoende gedemonstreerd. Maar het klopt

ook helemaal niet voor de transformatie van de functionaliteit van de politie. Meershoek heeft uitvoerig geanalyseerd hoe de gemeentepolitie – in tegenstelling trouwens tot wat Spierenburg beweert – sinds het einde van de negentiende eeuw zeker in de grote en kleinere steden alsmar multifunctioneler werd georganiseerd en ook feitelijk op steeds meer terreinen (ordehandhaving, verkeerstoezicht, opsporing, hulpverlening) steeds professioneler begon te werken. Smeets heeft hetzelfde gedaan voor de rijkspolitiekorpsen – ofschoon voor de oorlog deze ontwikkeling bij die korpsen niet zo uitgesproken was maar na de oorlog wel, zeker in het geval van het Korps Rijkspolitie. En in hun kielzog heb ook ik in mijn publicaties de nodige aandacht besteed aan deze beide ontwikkelingen. Mede hierom doet de opmerking van Spierenburg aan het slot van zijn commentaar, namelijk dat onze studies vooral op het gebied van de organisatie en de wetgeving over de politie nagenoeg uitputtend zijn, geen recht aan de inhoud. Daarnaast verraadt deze opmerking dat Spierenburg gevangen zit in zijn eigen discutabele visie op de politiegeschiedenis en dus niet kan zien dat politieorganisatie en politiewetgeving belangrijke manifestaties zijn van de algemene ontwikkeling die de Nederlandse samenleving en de Nederlandse staat in de voorbije twee eeuwen hebben doorgemaakt.

Een inhoudelijk punt van kritiek dat ik graag met hem deel, is dat er in onze studies niet voldoende aandacht is geschonken aan het feitelijke optreden van de politie en daarmee evenmin aan de mentaliteit van de betrokken politiemensen. Meershoek en Smeets hebben er in hun studies hier en daar wel de nodige aandacht aan geschonken en deze thema's komen op een wat indirecte manier ook terug in de studie van Van der Wal over het politievakbondswezen en het politieonderwijs. Maar het had beslist meer mogen zijn, zeker voor de tweede helft van de vorige eeuw. Dit was aanvankelijk ook de bedoeling. Om twee redenen werd de oorspronkelijke doelstelling echter niet gehaald.

De eerste is dat het bijzonder tijdrovend is om in de gepubliceerde, en zeker in de onuitgegeven, bronnen van voor 1940 het substraat op te delven dat nodig is voor gefundeerde beschouwingen over de wijze waarop de politie, waarop politiemensen, in die tijd in de steden en op het platteland in allerhande omstandigheden dag-in-dag-uit feitelijk werkte(n). Het tijdsprobleem heeft ons, ten tweede, ook parten gespeeld voor de tijd na de bezetting. Bij de aanvang van het onderzoek was het plan om politiemensen van alle rangen en standen te interviewen. Dit plan is niet helemaal opgegeven: Meershoek, Smeets en Van der Wal hebben met een niet onbelangrijk aantal mensen gesproken. Maar het zijn er niet zoveel geweest als aanvankelijk de bedoeling was. De reden hiervan is dat de inventarisatie van de schriftelijke bronnen in het begin van het onderzoek veel meer tijd in beslag heeft genomen dan was gepland, zoveel meer zelfs dat het op het einde van het project noodzakelijk was om een aantal activiteiten in te perken, waaronder het afnemen van interviews met sleutelpersonen.

Tot slot: ik ben het helemaal niet eens met zijn kritiek op de gekozen werkverdeling in het project en daarmee op de uitgave van de resultaten in vier – de paperback meegerekend: vijf – afzonderlijke publicaties. Beide handel-

wijzen passen enerzijds heel goed bij de stand van het wetenschappelijk onderzoek, bij de complexiteit van het Nederlandse politiewezen en dus bij de noodzaak om de geschiedenis van dit stelsel eerst in min of meer coherente compartimenten te ontleden alvorens zij op een synthetiserende manier in haar oorspronkelijke samenhang kan worden gepresenteerd. Anderzijds doen zij in een project als dit ook recht aan de onderscheiden kwaliteiten van de onderzoekers en aan hun gerechtvaardigde aanspraken op individuele erkenning van het werk dat door hen werd verzet. Daarenboven worden op deze manier de diverse categorieën mensen die geïnteresseerd zijn in specifieke onderdelen van de geschiedenis van de politie, op hun wenken bediend.

Dat er als gevolg van deze aanpak in de publicaties op een beperkt aantal punten – zoals het Jordaanoproer – overlappingsen bestaan, is een veel minder groot bezwaar dan Spierenburg suggereert. Zij zijn noodzakelijk met het oog op de interne coherentie van de afzonderlijke publicaties. En belangrijker nog: het zijn hoofdzakelijk in schijn overlappingsen. In elke publicatie is een gebeurtenis zoals bijvoorbeeld het Jordaanoproer zoveel mogelijk belicht vanuit een hoek die relevant is voor die publicatie. Ook dat het ‘onvergeeflijk’ is dat er in de onderscheiden publicaties alleen personenindexen en geen zakenindexen zijn opgenomen, is een oordeel dat ik niet deel. Laatstbedoelde indexen hebben in het algemeen al niet zo’n grote toegevoegde waarde in publicaties die chronologisch zijn opgebouwd, maar zij voegen zeker weinig toe wanneer er – zoals in dit geval – gewerkt wordt met vrij gedetailleerde inhoudsopgaven.

Cyrille Fijnaut (1946) is sedert 2000 als hoogleraar (internationaal en vergelijkend) strafrecht verbonden aan de Rechtsfaculteit van de Universiteit van Tilburg. De zwaartepunten in zijn onderzoek zijn: georganiseerde misdaad in het Westen, politie- en justitiesamenwerking in de Europese Unie, de geschiedenis van de criminologie, de geschiedenis van de politie in België en Nederland, en de regulering van kansspelen. Tot zijn belangrijkste recente publicaties behoren: *Organised Crime in Europe* (samen met Letizia Paoli; Dordrecht 2006) en *Economic Aspects of Gambling Regulation. EU and US Perspectives* (samen met T. Coryn en A. Littler; Leiden 2008).

Summary

Cyrille Fijnaut, *Response*

It is good for the further development of historical research into the police force that the reviews not only extol the virtues of the study in question, but also ask pertinent questions about the basic principles behind the research, the way in which the subject was methodically examined, and how the findings were edited. The question in the critique written by Van Doorslaer concerning the magistrature’s role in how the Dutch police operated during the German Occupation, is a matter that certainly deserves more attention than it received in this study. However, anyone wishing to give an informed answer to this question would not only have to scrutinize the relationship between the magistrates and the police, but would also have to closely examine the relationship between the government and the police as well. This is because in the Netherlands the government traditionally has a lot to say with regard to

the police. The question, therefore, is how did both of these institutions function towards the police during the German Occupation. The core question in the comments made by Jansen is whether enough attention was given to the position of the police in the constitutional state. He is of the opinion that the problematic matter of police authority was inadequately dealt with. Indeed, this issue was largely bypassed, although this was not the case with regard to the position of the police in the constitutional state. Its relationship with government and the legal system, in other words, how the police force is embedded within the state system, is traditionally seen as one of the key questions in this context. Spierenburg argues in his critique that the political-organisational developments are dealt with in too biased a fashion in this study and so the professional developments in the police machinery and the changes in the monopoly on the use of force are skirted over. This statement cuts no ice for a variety of reasons. The main one is that the changes in the monopoly on the use of force and in the police profession take shape, first and foremost, in the organisational development of the police. This link between them is continuously and rigourously examined in this study.

Laveren tussen loyaal en formalistisch¹

HANS RENDERS

Het komt in Nederland maar zelden voor dat van één persoon twee of meer biografieën geschreven worden en het mag helemaal bijzonder heten als twee levensbeschrijvingen van een relatief onbekende figuur vlak na elkaar verschijnen. Die uitzonderlijke omstandigheid doet zich nu voor rondom Hans Max Hirschfeld (1899-1961), tijdens de Tweede Wereldoorlog de secretaris-generaal van het ministerie van Handel en Nijverheid.

Hans Max Hirschfeld (Bron: Collectie Spaarnestad Photo/Vereenigde Fotobureaux)

In 2004 publiceerde de econoom Arie van der Zwan een biografie van Hirschfeld² die bijna uitsluitend draaide om de vraag: hoe moeten we het gedrag van Hirschfeld tijdens de bezettingsjaren beoordelen? Drie jaar later is

¹ Naar aanleiding van Meindert Fennema en John Rhijnsburger, *Dr. Hans Max Hirschfeld. Man van het grote geld* (Amsterdam: Bert Bakker, 2007, 413 blz., €39,95, ISBN 978 90 351 3139 2).

² Arie van der Zwan, *H.M. Hirschfeld. In de ban van de macht. Biografie* (Amsterdam 2004).